

HAYATI, KİŞİLİĞİ VE SİYASİ FAALİYETLERİ İLE TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İLK BAYINDIRLIK BAKANI AHMET MUHTAR BEY*

*Nurettin ÇAKICI***

ÖZ

İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinin (TBMM) dikkat çeken siyasi figürlerinden biri olan Ahmet Muhtar Bey'in siyasi kariyeri esasen Aralık 1919'da Mebusan Meclisine (MM) mebus seçilmesiyle başlamıştır. İlk mebusluk deneyimi hariç tutulduğunda, 1923-1927 yılları arasında bir dönem mebusluk yapan Ahmet Muhtar Bey'in öne çıkan özelliklerden biri de elbette ki Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk hükümetinde Nafia Vekili (Bayındırlık Bakanı) olarak yer almasıdır. Lozan Barış Konferansına giden Türk heyeti içerisinde bulunması, Türkiye ve Rusya arasındaki ticaret ve konsolosluk mukavelesi görüşmelerine murahhas olarak görevlendirilmesi ve demiryolları ile ilgili Avrupa'daki kongre ve konferanslara gönderilmesi onun etkin bir kişi olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Ahmet Muhtar Bey, İkinci TBMM boyunca ülke meselelerini yakından takip etmiş ve bu meselelere yönelik çözüm önerileri sunmuştur. Öte yandan Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına katılmasının, siyasi kariyerini olumsuz yönde etkileğini söylemek mümkündür. Zira İkinci TBMM'nin sonunda siyasi kariyeri sona ermiştir. Siyasi faaliyetlerinin yanı sıra mesleği mühendislik olan Ahmet Muhtar Bey, gerek Osmanlı Devleti gerekse Türkiye Cumhuriyeti Devleti döneminde bayındırlık alanında muhtelif kademelerde görev yapmıştır. İkinci Dönem TBMM'ye Trabzon'dan mebus seçilen Ahmet Muhtar Bey'in hayatı, kişiliği ve siyasi faaliyetlerine odaklanılan bu çalışmada, ağırlıklı olarak TBMM arşivi kullanılmasına karşın arşiv belgeleri, kanunlar, gazeteler ve araştırma eserlerinden de yararlanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Ahmet Muhtar Bey, Trabzon, İkinci Dönem TBMM, Bayındırlık

**AHMET MUHTAR BEY, THE FIRST MINISTER OF PUBLIC WORKS
OF THE REPUBLIC OF TURKEY WITH HIS LIFE, PERSONALITY
AND POLITICAL ACTIVITIES**

* Gönderim Tarihi: 03.04.2024. Kabul Tarihi: 03.07.2024.

** Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, TRABZON. nurettincakici@trabzon.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9193-122X.

ABSTRACT

Ahmet Muhtar Bey, one of the most prominent political figures during the Second Period of the Turkish Grand National Assembly (TGNA), embarked on his political career with his election as a deputy to the Parliamentary Assembly (PA) in December 1919. Aside from this initial experience, he served as a member of parliament from 1923 to 1927. Among his notable accomplishments, Ahmet Muhtar Bey held the position of Minister of Public Works in the first government of the Republic of Turkey. His role in the Turkish delegation at the Lausanne Peace Conference, his assignment as a delegate in trade and consular treaty negotiations between Turkey and Russia, and his participation in European congresses and conferences on railroads underscore his influence and effectiveness. Throughout the Second TGNA, Ahmet Muhtar Bey actively monitored the country's issues and proposed solutions. However, his involvement with the Terakkiperver Republican Party, the first opposition party of the Republican era, likely had a detrimental effect on his political career, which ultimately concluded at the end of the Second Parliament. In addition to his political endeavors, Ahmet Muhtar Bey, an engineer by profession, contributed significantly to public works both within the Ottoman Empire and in the Republic of Turkey. This study, focusing on the life, character, and political activities of Ahmet Muhtar Bey, who was elected as a deputy from Trabzon in the Second Term, draws extensively from the Parliamentary archive, as well as from archival documents, legal statutes, newspapers, and secondary research sources.

Keywords: Ahmet Muhtar Bey, Trabzon, Second Term of TGNA, Public Works

Giriş

Ahmet Muhtar (Çilli¹) Bey'in siyasi kariyeri 1919 yılı Aralık ayında yapılan MM seçimlerine katılmasıyla başlamıştır. Sözü edilen seçimleri kazanan Ahmet Muhtar Bey Trabzon mebusu olarak MM'ye girmeye hak kazanmıştır.² İlk mebusluk deneyimi İstanbul'un İtilaf kuvvetleri tarafından 16 Mart 1920'de işgal edilmesi ve MM'nin çalışamaz hale gelmesi nedeniyle kısa sürmüştür.³ MM'nin dağıtılmasından sonra 23 Nisan 1920'de Ankara'da olağanüstü yetkiler taşıyan TBMM açılmıştır. Milli Mücadeleyi yöneten Birinci TBMM'de yer

¹ Ahmet Muhtar Bey'in soyadı bazı kaynaklarda "Çilli" şeklinde geçmektedir. Bkz. *TBMM Albümü 1920-2010*, C: 1, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010, s. 120; Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM II. - Dönem 1923-1927*, C: 3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s. 754. Bazı kaynaklarda ise "Çilli" şeklinde ifade edilmiştir. Bkz. Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 46; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kuruluşu (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 114; TBMM 2. Dönem Tutanak Dergisi.

² Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 296.

³ Ahmet Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 73.

almayan Ahmet Muhtar Bey, Doğu Anadolu İstikşafat ve İnşaat Baş Mühendisliği görevinde bulunduğu sırada gerçekleşen İkinci Dönem TBMM seçimlerine katılmıştır. Kısa süren ilk mebusluk tecrübesinden sonra 1923-1927 yılları arasında görev yapacağı TBMM'ye Trabzon mebusu olarak girmeyi başarmıştır.

İkinci Dönem TBMM gerek yeni Türk Devleti'nin kurumsallaşması gerekse Türk siyasi hayatı açısından büyük bir öneme sahiptir. Sözü edilen öneme binaen Ankara'nın Türkiye Devleti'nin karar merkezi, yani başkenti olarak kabul edilmesi⁴ ve Lozan Barış Antlaşmasının tasdik edilmesini bu Meclisin ilk önemli icraatleri arasında zikretmek gerekmektedir. İkinci Dönem TBMM'deki 333⁵ mebusun biri olan Ahmet Muhtar Bey, Lozan Barış Konferansı görüşmelerini yürütmek üzere İsmet (İnönü) Paşa başkanlığında oluşturulan heyette bulunmasının yanında Türkiye ve Rusya arasındaki ticaret ve konsolosluk mukavelesi görüşmelerine murahhas olarak görevlendirilmiştir.⁶ Cumhuriyet rejiminin hükümet şekli olarak belirlenmesi sürecinde Mecliste aktif olarak mebusluk görevinde bulunan Ahmet Muhtar Bey, Cumhuriyet döneminin ilk hükümetinde de Bayındırlık Bakanı olarak yer almıştır.⁷

Milli Mücadeleyi yöneten lider kadronun Lozan Barış Konferansı görüşmeleri, İkinci TBMM seçimleri dönemi ve özellikle Cumhuriyetin ilanından sonra "siyasi ayrışma" ya da "yol ayrımı" olarak ifade edilen bir süreç ile karşı karşıya kaldığı yaygın olarak kabul görmektedir. Ahmet Muhtar Bey, Cumhuriyet Halk Fırkasından istifa ederek bahsi geçen süreçte kurulan Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına kurucu üye olarak katılmıştır. Bu durum Ahmet Muhtar Bey'in muhalif yönünü göstermesi açısından önem arz etmektedir. Ancak onun bu girişimi siyasi kariyerini olumsuz yönde etkilemiştir. Zira Şeyh Sait Ayaklanması sonrasında çıkarılan Takrir-i Sükün Kanununa dayanılarak "muhalefetin susturulması" ve İzmir Suikastı olayı sonrasında yargılananlar arasında bulunması diğer muhalifler gibi Ahmet Muhtar Bey'i de olumsuz yönde etkilemiştir.⁸ Zira Üçüncü Dönem TBMM'de yer almadığı, hatta İkinci TBMM dönemi sonunda siyasi hayatının tamamen sona erdiği görülmektedir.

⁴ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*, Devre: 2 (D), Cilt: 2, (C), İçtima: 1 (İ), 13.10.1339/1923, s. 666.

⁵ Esasen İkinci Meclis seçimlerinde nüfusa göre 287 mebus seçilmesi gerekmekteydi. Mustafa Kemal Paşa hem İzmir hem de Ankara'dan mebus seçilmiş ancak Ankara'yı tercih etmiş ve İzmir mebusluğundan istifa etmiştir. Daha sonraki süreçte muhtelif nedenlerle Meclisten ayrılanlar olmuştur. Yapılan genel ve ara seçimlerle İkinci TBMM'deki mebus sayısı 333'e yükselmiştir. Bkz. Demirel, *Tek Partinin İktidarı...*, s. 47.

⁶ *TBMM ZC*, D: 2, C: 2, İ: 1, 13.10.1339/1923, s. 619-620.

⁷ Öztürk, *a.g.e.*, s. 755.

⁸ Tunçay, *a.g.e.*, s. 114, 134-155.

1. Ahmet Muhtar Bey'in Hayatına Kısa Bir Bakış

Rize'nin Pazar İlçesinin Sivrikale Köyünde 1871'de dünyaya gelen Ahmet Muhtar Bey, 1885'te İstanbul Yüksek Mühendis Okulundan mezun olmuştur. 26 Haziran 1896'da İzmir-Kasaba demiryolu hattına tamirat mühendisi olarak görevlendirilmiştir.⁹ 1898'de Ticaret ve Nafia Nezareti Mektupçuluğuna getirilmiştir.¹⁰ 21 Şubat 1900 tarihinde Hicaz demiryolu mühendisliğine tayin edilmiştir.¹¹ Ahmet Muhtar Bey'in Hicaz Demiryolu inşaatı sürecindeki faaliyetleri dikkate değerdir. İnşaatın en önemli aşamalarından birini teşkil eden Amman şubesi haritasının çıkarılmasını kendisi yapmıştır. Bunun yanında Şam-Mekke hattının keşif çalışmasına memur edilmiş ve keşif haritasını da başarıyla tamamlamıştır.¹² Demiryolu inşaatının yapımı sürecinde bölgedeki bazı kabilelerin sert tepki ve saldırıları ile karşılaşılmaktaydı. İnşaat Medine'ye yaklaştıkça sözü edilen tepki ve saldırıların şiddeti artış göstermekteydi. 1908 Temmuz'unda yapılan bir saldırıda 300 Osmanlı askeri şehit edilmişti. Bütün bu tepki ve saldırılar karşısında Ahmet Muhtar Bey'in idaresinde demiryolu hattı Medine'ye ulaştırılabildiği.¹³ Gerek bölgedeki bazı kabilelerin saldırıları gerekse bulaşıcı hastalık tehlikelerine rağmen Ahmet Muhtar Bey'in sözü edilen demiryolu hattının inşasında önemli bir rol oynadığı görülmektedir.¹⁴

Ahmet Muhtar Bey, 2 Kasım 1909'da Nafia Nezareti (Bayındırlık Bakanlığı) Demiryolları Genel Müdürlüğüne ardından da Hicaz Demiryolları Genel Müdürlüğüne atanmıştır.¹⁵ Hicaz Demiryolu Mühendisliği sırasında başarılarından dolayı bir derece terfi alan ve üçüncü dereceden Mecidî nişanı¹⁶ verilerek taltif edilen Ahmet Muhtar Bey¹⁷ Aralık 1914'te ise Nafia Nezareti Müsteşarlığına getirilmiştir. 1919 Aralık ayı seçimlerinde Trabzon mebusu olarak MM'ye katılmış ve müsteşarlıktan çekilmiştir. Tercüme-i hâlinde MM'nin dağılması üzerine bir müddet açıkta kaldığını belirten Ahmet Muhtar Bey, 1921 yılında Nafia Vekâleti tarafından Doğu Anadolu İstikşafat ve İnşaat Baş Mühendisliğine tayin edilmiştir. Bu vekalet bünyesinde çalışmaktayken

⁹ *TBMM Albümü 1920-2010*, s. 120.

¹⁰ *T. C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*, İrade Talimat (İ..TAL.), BOA, İ..TAL., 6/49, 17 Şaban 1315 (11 Ocak 1898).

¹¹ "Türkiye Büyük Millet Meclisine İkinci Devre-i İntihabda Aza İntihab Olunan Zevatı Kirama Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hal Varakasıdır", *TBMM Arşivi*, Sicil No: 632.1.2.

¹² Ufuk Gülsoy, *Hicaz Demiryolu*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 113-114.

¹³ Gülsoy, *a.g.e.*, s. 134-136.

¹⁴ Gülsoy, *a.g.e.*, s. 141, 212.

¹⁵ *TBMM Arşivi*, Sicil No: 632.1.2.

¹⁶ Devlet tarafından üstün hizmet karşılığında verilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. İbrahim Artuk, "Nişan", *İslam Ansiklopedisi*, C: 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, ss. 154-156.

¹⁷ BOA, İ..TAL., 378/65, 21 Şaban 1323 (21 Ekim 1905); BOA, İ..TAL., 384/61, 12 Zilkade 1323 (8 Ocak 1906).

İkinci Dönem TBMM seçimlerine katılmış ve Trabzon mebusu olarak Meclise girmeye hak kazanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kabinesinde Bayındırlık Bakanı olarak yer almıştır.¹⁸

İkinci Dönem TBMM seçimlerinde 561 oy alarak Trabzon'dan mebus seçilen Ahmet Muhtar Bey'in mazbatası 19 Ağustos 1923'te onaylanmıştır. Mecliste Muvazene-i Maliye, Nafia ve Divan-ı Muhasebat Komisyonlarında çalışmıştır. Bayındırlık Komisyonu Başkanlığı ve Divan-ı Muhasebat Komisyonu Katipliği yapmıştır.¹⁹ Kars Konferansı ve Türkiye-Gürcistan İktisat Komisyonu üyeliklerinde bulunan Ahmet Muhtar Bey²⁰, 12 Kasım 1923-28 Ocak 1924 tarihleri arasında Bayındırlık Bakanlığı görevini yürütmüştür.²¹

Arşiv belgelerinden hareketle Trabzon mebusu Ahmet Muhtar Bey'in 1925 yılı içerisinde "Şark Demiryolları Baş Komiserliği"ni yürüttüğü de görülmektedir. Yine bu görevi sırasında Bayındırlık Bakanlığı Demiryolları Genel Müdürlüğüne atanmıştır.²² Avrupa'nın önde gelen şehirlerinde demiryolları ile ilgili düzenlenen kongre ve konferanslara gönderilen Ahmet Muhtar Bey'in bu kapsamda kendini geliştirdiğini ve bu alanda uzmanlaştığını söylemek mümkündür.²³ Ahmet Muhtar Bey, "Reji Jeneral Şirketiyle vukubulan Karadeniz Demiryolu" anlaşmazlığının çözülmesi hususunda bilirkişi tayin edilmiştir.²⁴

Ahmet Muhtar Bey'in Lozan Barış Konferansına giden Türk heyeti içerisinde de yer aldığı görülmektedir. Mudanya Mütarekesinden sonra taraflar arasındaki görüşmelerde Barış Konferansının İsviçre'nin Lozan (Lausanne) kentinde yapılması kararlaştırılmıştır.²⁵ Bu bağlamda TBMM'de yapılan müzakerelerin ardından İsmet (İnönü) Paşa başkanlığında bir heyet oluşturulmuştur. Ahmet Muhtar Bey de bu heyete dahil edilen delegelerden biri idi.²⁶ Trabzon'da yayımlanan İstikbal Gazetesinde gerek İsmet Paşa'nın Lozan'a gidecek heyetin başkanı seçilmesine gerekse Trabzon'dan heyete dahil olan

¹⁸ TBMM Arşivi, Sicil No: 632.1.2.

¹⁹ Öztürk, a.g.e., s. 755.

²⁰ T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 571/36075.142501.339, 18.01.1922.

²¹ Öztürk, a.g.e., s. 755.

²² T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.11.1.0/20.52.10, 21.11.1925.

²³ BCA, 30.18.1.1/20.59.4, 15.09.1926; BCA, 30.18.1.1/22.80.20, 02.01.1927.

²⁴ BCA, 30.18.1.1/25.44.19, 11.08.1927.

²⁵ M. Cemil Bilsel, *Lozan*, C: 2, Sosyal Yayınları, İstanbul 1998, s. 2-3.

²⁶ Rıza Nur, *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2008, s. 42; Ali Naci Karacan, *Lozan*, (Haz.) Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 47-48; Ali Fuat Cebeşoy, *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete*, C: I-II, Temel Yayınları, İstanbul 2011, s. 222.

delegeler ile ilgili haberlere yer verilmiştir.²⁷ 23 Kasım 1922 tarihinde Lord Curzon başkanlığında toplanan Arazi ve Askerlik Komisyonu kapsamında yapılan görüşmelerde bir alt komisyon oluşturulması kararlaştırılmış ve Ahmet Muhtar Bey, Kurmay Yarbay Tevfik Bey ve yardımcıları, Deniz Yarbayı Şevket Bey, Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşaviri Nusret ve Sekreter Cevat Beyler de bu alt komisyonda yer almıştır.²⁸

Ahmet Muhtar Bey, Doğu Anadolu İstikşafat ve İnşaat Baş Mühendisliği görevini yürütmekteyken İkinci Dönem TBMM seçimlerine katılmış ve Trabzon mebusu olarak Meclise dahil olmuştur. Ahmet Muhtar Bey'in mebusluk kariyerinin İkinci Dönem TBMM dönemi yani 1923-1927 yılları ile sınırlı kaldığını belirtmek gerekmektedir. Zira kendisi Milli Mücadeleyi yöneten ve Cumhuriyeti kuran kadronun siyasi ayrışmaya evrildiği bir dönemde Cumhuriyet döneminin ilk muhalafet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına katılmıştır. Bu partinin kurucu üyeleri arasında yer alan muhalif siyasi figürlerden biri olarak öne çıkan Ahmet Muhtar Bey'in²⁹ bahsi geçen partinin yönetim kurulunda olduğu da bilinmektedir.³⁰

Cumhuriyet Halk Fırkasından istifa eden mebuslar tarafından 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. 29 mebusun katılım sağladığı bu parti mensuplarının önde gelenleri, Birinci TBMM döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çalışma arkadaşlarıydı. Bu parti ile ilgili yapılacak bir başka tespitte partiye katılanların çoğunun İkinci Grup'un üyeleri olmaları idi.³¹ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kuruluş aşamasında Cumhuriyet Halk Fırkasından istifa edenler arasında Trabzon mebuslarından Ahmet Muhtar Bey ve Mehmet Rahmi (Eyüboğlu) Bey de bulunmaktaydı. Bu iki mebusun istifa ederek, yeni partiye katılmaları Trabzon'da coşkuyla karşılanmış ve büyük bir heyecan uyandırmıştır. Sözü edilen mebusların Halk Fırkasından istifa etmeleri sonucunda Trabzon'un birçok ilçesinden kendilerine tebrik telgrafları çekilmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının gerek Trabzon merkez teşkilatı gerekse ilçe teşkilatlarının kuruluş aşamalarında

²⁷ Detaylı bilgi için bkz. "Meclis, İsmet Paşa'ya Muahede ve Mukavele Akdine de Salahiyet Verdi" *İstikbal*, 2 Teşrin-i Sani 1338 (2 Kasım 1922), s. 1; "Murahaslarımız Cumartesi hareket ediyor", *İstikbal*, 3 Teşrin-i Sani 1338 (3 Kasım 1922), s. 1; Faik Ahmet, "Murahaslarımız Gidiyor, *İstikbal*, 3 Teşrin-i Sani 1338 (3 Kasım 1922), s. 1; "Murahaslarımız Hareket Ettiler", *İstikbal*, 7 Teşrin-i Sani 1338 (7 Kasım 1922), s. 1.

²⁸ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Mücadele Tarihi V 1923*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 13-14.

²⁹ *TBMM Albümü 1920-2010*, s. 73.

³⁰ Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri Türkiye Cumhuriyeti Tarihi – 1924-1930*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 91.

³¹ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 600.

Ahmet Muhtar Bey'in önemli bir rol üstlendiğini de ifade etmek gerekmektedir.³²

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Şeyh Sait Ayaklanması sonrası çıkarılan Takrir-i Sûkun Kanunu kapsamında 3 Haziran 1925 tarihinde hükümet tarafından kapatılması yönünde karar alınmıştır.³³ Ahmet Muhtar Bey'in bu partiye katılması, parti içerisinde özellikle de partinin Trabzon'daki teşkilatlanma sürecinde üstlenmiş olduğu rolün onun siyasi kariyeri açısından olumlu sonuçlar doğurmadığını söylemek mümkündür. Zira Fırkanın programı Mustafa Kemal Paşa tarafından "en hain kafaların eseri" olarak tanımlanmış ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Şeyh Sait Ayaklanmasının patlak vermesinin sebepleri ile ilişkili görülmüştür. Bunların yanı sıra Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta yer alan ifadelerinde bahsi geçen parti Türk devletini, Türk Cumhuriyeti'ni yıkmaya çalışanların planlarını uygulamasına yardım etmeye çalışmak ile suçlanmıştır.³⁴

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası içerisinde yer almış mebuslardan biri olan Ahmet Muhtar Bey'in siyasi kariyerini olumsuz yönde etkileyen gelişmelerden bir diğeri de İzmir Suikastı olayı idi. Mustafa Kemal Paşa'ya Haziran 1926'da İzmir'de bir suikast yapılması planlanmış fakat çete üyelerinden birinin ihbarı sonucu suikast girişimi ortaya çıkarılarak engellenmiştir. Hükümet, Ankara İstiklal Mahkemesini, suikastı planlayan çete üyelerini ve suikastle ilgisi olan sorumluları yargılamakla görevlendirmiştir. Afyon mebusu Ali (Çetinkaya) Bey başkanlığındaki mahkeme heyeti soruşturmayı başlatmıştır. Suikastle ilgisi olduğu düşünülerek tutuklananlar arasında 1925 yılının Haziran ayı başlarında kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının lider kadrosu ve parti mensupları da bulunmaktaydı. Mahkeme heyetinin kanaatine göre eski İttihatçılar, Birinci TBMM'deki eski İkinci Grup mensupları, kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yönetici ve mensupları bir hükümet darbesi hazırlığındaydı ve suikast gerçekleştirildikten sonra sözü edilen darbe girişimi hayata geçirilecekti. Suikast davasında yargılanan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası lider kadrosundan Rauf (Orbay) Bey haricinde ceza alan olmadığı görülmektedir.³⁵ Ancak yargılamalar

³² Veysel Usta, "Trabzon'da Terakkiperver Fırka'nın Kuruluşu", *Tarih ve Toplum*, S: 126, İletişim Yayınları, s. 27-31; Nurettin Çakıcı, "Trabzon Mebusu Mehmet Rahmi (Eyüboğlu) Bey'in İkinci Dönem TBMM'deki Faaliyetleri", *Mavi Atlas*, C: 11, S: 2, s. 268.

³³ Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet...*, s. 604.

³⁴ Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s. 679-682.

³⁵ Yargılamalardan sonra ilk idam edilenler arasında "Ziya Hurşit, Gürcü Yusuf, Laz İsmail, Çopur Hilmi, Sarı Efe Edip, Rasim; milletvekilliği süren eski TPCF üyeleri Ahmet Şükrü, Abidin, Halis Turgut, İsmail Canbulat, Rüştü Paşa, Ayıcı Arif ve eski mebus Hafız Mehmet" yer almaktaydı. Detaylı bilgi için bkz. Demirel, *Tek Partinin İktidarı...*, s. 79-80.

sonucunda parti mensuplarından cezalandırılanların olduğunu da ifade etmek gerekmektedir.³⁶

Ahmet Muhtar Bey de sözü edilen suikast girişimi kapsamında tutuklananlar arasında yer almıştır. Her ne kadar yapılan yargılamalar sonucunda olayla bir ilgisi bulunmadığı tespit edilerek serbest bırakılsa da Üçüncü Dönem TBMM’de yer almaması dikkat çekmektedir. Zira İkinci Dönem TBMM’de mebus olarak yer alan fakat Üçüncü Dönem TBMM’de yer almayan iki Trabzon mebusu, Ahmet Muhtar ve Mehmet Rahmi Beyler idi.³⁷ Bu iki Trabzon mebusunun siyasi yaşamları İkinci TBMM Dönemi sonrasında son bulmuştur.³⁸ Bu durumun, sözü edilen mebusların Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası içerisinde muhalif kanatta yer almalarıyla ilgili olduğu düşünülmektedir.

Ahmet Muhtar Bey, Mecliste etkin bir mebus olmasına karşın Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk muhalefet partisinde yer alması ve İzmir suikastından sonra “muhalefetin tasfiyesi” sürecinden olumsuz yönde etkilenmiştir.³⁹ Üç aydan kısa bir süre Bayındırlık Bakanlığı yapan Ahmet Muhtar Bey’in Demiryolları Genel Müdürlüğü görevinin takip edilebildiği kadarıyla 1927 yılı sonlarına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Ahmet Muhtar Bey, 5 Kasım 1958 tarihinde İstanbul’da vefat etmiştir.⁴⁰

2. Ahmet Muhtar Bey’in Meclis Faaliyetleri

2.1. MM’deki Faaliyetleri

Son Osmanlı MM seçimlerine Trabzon bölgesinden katılan Ahmet Muhtar Bey, Meclise girmeye hak kazanan 7 Trabzon mebusundan biri olmuştur.⁴¹ Osmanlı MM’nin 12 Ocak 1920’de açılmasından on altı gün sonra Misak-ı Milli kabul edilmiştir. Bu durumu aleyhlerinde gören İtilaf kuvvetleri 16 Mart 1920’de Meclisi basarak dağıtmıştır. Ardından 18 Mart’ta son kez toplanan Meclis, Padişah tarafından 11 Nisan’da feshedilmiştir.⁴²

Ahmet Muhtar Bey’in Osmanlı MM’deki en önemli faaliyetini Meclis başkanı seçiminin yapıldığı oturumda söz alarak, Türk milletinin düşmanlarının,

³⁶ Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri...*, s. 226-230.

³⁷ Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri...*, s. 352.

³⁸ Tunçay, *a.g.e.*, s. 114.

³⁹ Bu bağlamda Mete Tunçay’ın “Şeyh Said Ayaklanması vesilesiyle Takrir-i Sükûn Kanunu’ndan yararlanarak girişilen genel sindirme eylemi içinde, TBMM’de temsilcileri bulunan tek muhalefet partisinin de ortadan kaldırılacağı belliydi” ifadesi dikkate değerdir. Bkz. Tunçay, *a.g.e.*, s. 152.

⁴⁰ Öztürk, *a.g.e.*, s. 755.

⁴¹ İhsan Ezerli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1992, s. 183-202; Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri...*, s. 211.

⁴² Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 250-251.

Türkler aleyhinde propaganda yaptığı hususundaki etkili konuşmasının oluşturduğunu söylemek mümkündür. Reşat Hikmet Bey'in ölümü nedeniyle 4 Mart 1920 tarihinde yapılan oylama ile Meclis Başkanı seçilen Celalettin Arif Bey, Mondros Mütarekesi imzalanmasına karşın halen İzmir'de Türk kanı akıtıldığından, işgal kuvvetlerinden cesaret alan yerli gayrimüslim halktan bazılarının Türklere saldırmasından bahsetmiştir. Söz konusu durum karşısında Türklerin kendilerini savunması, kamuoyunda gayrimüslim halka bir katliam yapılmış gibi gösterilmektedir. Celalettin Arif Bey milletin kendilerine verdiği vazifeye layık olabilmek için bu tür “yalan” beyan ve propagandaların düzeltilmesi ve asırlardır hür yaşamış olan Türk milletinin canı pahasına elde ettiği hayat hakkını koruyacağı vurgulanmıştır.⁴³

Celalettin Arif Bey'den sonra söz isteyen Ahmet Muhtar Bey, Türk milletinin aleyhinde şiddetli propagandalar yapıldığını ve Türk milletinin mukadderatının belirleneceği günlerde Türklere, tabiatlarında olmayan birtakım yakıştırmalar yapıldığını dile getirmiştir. Bu tür söylem ve propagandaların Türk topraklarına yönelik amaçlarına ulaşmak isteyen düşmanlar tarafından gerçekleştirildiğini ifade eden Ahmet Muhtar Bey, Türklere atılan iftira ve çirkin isnatları tarafsız bir heyetin araştırması gerektiğini vurgulamıştır. Aksi halde bahsi geçen isnatların Türklerin aleyhinde sonuçlanacağına dikkat çekmiştir. Bu bağlamda Makamı Riyaset ile Hariciye Encümeni bu propagandaların büsbütün yalan olduğunu, Mondros Mütarekesi sonrasında Türkler hakkında adil bir karar verilmesi için dile getirilen propagandaların iftiralardan ibaret olduğunu Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki resmi makamlara, gazetelere bildirilmesi ve bunların karar altına alınması gerektiğini vurgulamıştır. Ahmet Muhtar Bey'in teklifi Meclis tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir.⁴⁴

MM son toplantısını 18 Mart 1920'de yapmıştır. Bu toplantıda Meclisin ecnebi devletlerin işgaline uğradığını, bazı mebusların işgal kuvvetleri tarafından zor kullanarak tutuklandığını, milletin ve devletin bu zamana kadar böyle bir musibet ile karşılaşmadığını ifade eden Sinop mebusu Rıza Nur Bey, saldırının protesto edilmesi yönünde bir tavrı vererek konuşmasını bitirmiştir.⁴⁵ İstanbul'un işgalinden üç gün MM'nin son toplantısını yapmasından bir gün sonra Heyeti Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa tarafından “Valiliklere, Bağımsız Sancaklara ve Kolordu Komutanlarına” bir bildiri gönderilmiştir. Söz konusu bildiri milletin bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlamak amacıyla Ankara'da olağanüstü yetkiler taşıyan bir Meclis toplanmasının zaruri

⁴³ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi* (MMZC), Devre (D): 4, Cilt (C): 1, İctima (İ): 1, 04.03.1336/1920), s. 325.

⁴⁴ *MMZC*, D: 4, C: 1, İ: 1, 04.03.1336/1920), s. 326.

⁴⁵ *MMZC*, D: 4, C: 1, İ: 1, 18.03.1336/1920), s. 496.

görüldüğü ifade edilmiştir. Yapılan hazırlıkların ardından seçimlerin yapılması sonucunda 23 Nisan 1920'de Meclis açılmıştır.⁴⁶

2.2. TBMM'deki Faaliyetleri

Birinci TBMM dönemi şüphesiz Türk siyasi hayatının en önemli evrelerinden birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda 23 Nisan 1920'den 11 Ağustos 1923'e yani İkinci TBMM'nin açılışına kadar geçen süreçte gerek sıcak savaşı yönetmesi gerek siyasi, sosyal ve iktisadi alana yönelik düzenlemeler yapması gerekse milli iradenin etkin kılınması açısından takip ettiği strateji dikkate değer gelişmeler olarak öne çıkmaktadır. Milli Mücadelenin askeri safhası Mudanya Mütarekesinin imzalanmasıyla sona ermiş⁴⁷ ve taraflar arasındaki görüşmeler sonrasında TBMM Hükümeti Lozan Konferansı görüşmelerine davet edilmiştir. Lozan Konferansı görüşmeleri sürecinde yaşanan gelişmelerin İkinci Dönem TBMM seçimlerinin yenilenmesine yönelik karar alınmasında etkili oluşunu söylemek mümkündür. Ahmet Demirel, seçimlerin yenilenme kararının alınmasını Ali Şükrü Bey'in öldürüldüğünün anlaşılması ve bunun yarattığı olumsuz havanın etkisine de bağlamasına karşın⁴⁸ Mustafa Kemal Paşa, mevcut durumda millet ve memleket işlerinin yürütülemeyeceğini bu nedenle de seçimlerin yenilenmesi gerektiğini düşünmekteydi.⁴⁹

İkinci Dönem TBMM seçimlerine yönelik kararın 1 Nisan 1923 tarihinde alındığı bilinmektedir. 1923 seçiminde ülke genelindeki 72 seçim çevresinden biri olan Trabzon'dan TBMM'ye 7 mebus⁵⁰ katılmaya hak kazanmıştır.⁵¹ Sözü edilen mebuslardan biri olan Ahmet Muhtar Bey, aldığı 561 oy ile Trabzon mebusu olarak TBMM'ye dahil olmuştur.⁵² Ahmet Muhtar Bey'in mebusluğu 19 Ağustos 1923'te Meclis tarafından onaylanmıştır.⁵³

⁴⁶ Atatürk, *a.g.e.*, s. 335-350.

⁴⁷ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C: 4, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, s. 215-216.

⁴⁸ Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri...*, s. 148.

⁴⁹ Atatürk, *a.g.e.*, s. 559. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa Ocak 1923'te İzmit'te gazeteciler ile görüşmesi sırasında seçimlerinin yenileneceğine dair ifadelere yer vermiştir. Bkz. Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri...*, s. 149.

⁵⁰ İkinci Dönem TBMM'ye Trabzon'dan mebus seçilen diğer mebuslar; Abdullah (Okuyay) Bey, Hasan (Saka) Bey, Nabizade Hamdi Bey [TBMM'nin I.-IV. dönemlerinde Nabizade Hamdi, IV. ve V. dönemlerinde ise Hamdi Ülkümen olarak kaydedilmiştir. Bkz. *TBMM Albümü 1920-2010*, s. 126.], Mehmet Rahmi (Eyüboğlu) Bey, Süleyman Sırrı (Gedik) Bey, Ali Şefik (Başman) Bey şeklindedir. Bkz. *TBMM Albümü 1920-2010*, s. 120.

⁵¹ Demirel, *Tek Partinin İktidarı...*, s. 352.

⁵² Ahmet Muhtar Bey'in Seçim Mazbatası için bkz. *TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası*, Sicil No: 632.1.2.

⁵³ *TBMM Arşivi*, Sicil No: 632.1.2.

2.2.1. Kanun Teklifleri ve Takrirleri

Ahmet Muhtar Bey'in İkinci TBMM dönemi boyunca beş kanun teklifi verdiği görülmektedir. Söz konusu kanun tekliflerini; "Trabzon ve Rize vilayetlerine ithal olunacak mısırın gümrük resmi hakkında"⁵⁴, "Beyoğlu ve Üsküdar vilayetlerinin kazaya tahviline dair"⁵⁵, "1341 [1925] senesinde inşaata mübaşeret edilmek üzere Trabzon-Erzurum demiryolu ile Trabzon limanı keşfiyat ve ihzaratının 1340 [1924] senesi zarfında icrası hakkında"⁵⁶, "Trabzon mebusu Şehit İzzet Bey ailesine hidematı vataniye tertibinden maaş tahsisi hakkında"⁵⁷ ve "18 Safer 1299 tarihli zabıta-i saydiye nizamnamesinin dokuzuncu maddesinin tadili"⁵⁸ şeklinde sıralamak mümkündür.

Ahmet Muhtar Bey'in verdiği 6 takririn ikisinin ulaşım, ikisinin bütçe, birinin kanun tefsiri ve diğerinin de Müdafaa-i Milliye Vekâleti kadrosunda hangi makamlara otomobil tahsis edilmesi gerektiği ile ilgiliydi. Bahse konu olan takrirler; "Ankara-Musaköy hattının güzergâhı hakkında Nafia ve Müdafaa-i Milliye Encümenlerince tetkikat yapılarak Meclisçe bir karar ittihazına dair"⁵⁹, "3 Nisan 1340 [1924] tarihli Mahsubu Umumî Kanununun birinci maddesinin tefsirine dair"⁶⁰, "Bugün ruznameye alınan havalii şarkiye muhacirlerinin iadesi ve meskenlerinin tamir ve inşası için 3 Nisan 1339 [1923] tarihli kanunla verilen tahsisattan henüz sarfedilemeyen miktarının 1341 senesinde de sarfı hakkındaki Erzurum Mebusu Rüştü Paşa'nın, teklifi kanunisi ve Muvazene-i Maliye Encümeni mazbatasının şimdiden müstacelen müzakere ve intacı hakkında"⁶¹, "Nafia Vekâleti bütçesinin 263'ncü faslının birinci maddesinden kırk bin liranın Erzurum ovasındaki Karasu mecrasının tathirine tefrik ve tahsisi hakkında"⁶² "Müdafaa-i Milliye Vekâleti kadrosunda hangi makamlara otomobil verilmesi lâzım olduğunun sureti sarihada tespiti hakkında"⁶³ ve "Trabzon-Erzurum demiryolu ile Trabzon limanının inşası için sarf edilecek meblâğ hakkında Muvazene-i Umumiye Kanununa bir madde ilâvesine dair"⁶⁴ şeklindedir. Ahmet Muhtar Bey'in TBMM Zabıt Ceridelerinden ulaşılabildiği kadarıyla "Emlâki Milliyeden addolunan saraylardaki eşyaya dair"⁶⁵ şifahi suali ve sual takrirleri (soru önergesi) bulunmaktadır.

⁵⁴ TBMM ZC, D: 2, C: 4, İ: 1, 09.02.1340/1924.

⁵⁵ TBMM ZC, D: 2, C: 7, İ: 2, 08.03.1340/1924, s. 194.

⁵⁶ TBMM ZC, D: 2, C: 8, İ: 2, 31.03.1340/1924, s. 127.

⁵⁷ TBMM ZC, D: 2, C: 8, İ: 2, 02.04.1340/1924, s. 229.

⁵⁸ TBMM ZC, D: 2, C: 13/1, İ: 2, 11.02.1341/1925, s. 310.

⁵⁹ TBMM ZC, D: 2, C: 8/1, İ: 2, 20.04.1340/1924, s. 895.

⁶⁰ TBMM ZC, D: 2, C: 11, İ: 2, 06.12.1340/1924, s. 4.

⁶¹ TBMM ZC, D: 2, C: 15, İ: 2, 28.02.1341/1925, s. 4-5.

⁶² TBMM ZC, D: 2, C: 15, İ: 2, 11.03.1341/1925, s. 392.

⁶³ TBMM ZC, D: 2, C: 16, İ: 2, 23.03.1341/1925, s. 124.

⁶⁴ TBMM ZC, D: 2, C: 17, İ: 2, 13.04.1341/1925, s. 294.

⁶⁵ TBMM ZC, D: 2, C: 11, İ: 2, 01.01.1341/1925, s. 333.

Ahmet Muhtar Bey ve arkadaşları tarafından verilen “Trabzon ve Rize vilayetlerine ithal olunacak mısırın gümrük resmi hakkında” 2/288 numaralı kanun teklifinde; mısırın Trabzon ve Rize vilayetleri açısından en önemli mahsül olduğu dile getirilmiştir. Bu vilayetlerde mısır ekimine müsait arazinin azlığı nedeniyle bir yıllık hasılatın ancak 4-6 aylık ihtiyacı karşıladığına dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla yılın geriye kalan sürecinde ihtiyaç duyulan mısır ithal edilmekteydi. Fakat bahse konu olan bu vilayetlerdeki halkın ithal edeceği “mısır on iki misil gümrük resmine” tabi tutulmaktaydı. Esasen bu durum daha önce birçok kez TBMM Başkanlık makamına ve Başbakanlık makamına telgrafla bildirilmiş ve bu iki vilayette yaşanan mağduriyetin giderilmesi talep edilmiştir. Kanun teklifinde, mısırın sadece resm-i asliye tabi tutularak ithal edilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.⁶⁶ Ahmet Muhtar Bey’in 8 arkadaşı ile birlikte verdiği kanun teklifi Layiha Encümeni tarafından Heyet-i Umûmiyeye sevk edilmiştir. Kavânin-i Maliye Encümeninde de kanun teklifi görüşülmüş ve bu encümenin üyelerinden biri olan Giresun mebusu Musa Kazım Bey, Trabzon ve Rize vilayetlerine verilecek olan müsaadenin Giresun’a da verilmesini teklif etmiştir. Musa Kazım Bey’in teklifi kabul edilmiştir. Dolayısıyla Ahmet Muhtar Bey’in kanun teklifi; “Trabzon, Rize ve Giresun vilâyetlerine ithal olunacak mısırın Gümrük Resmi hakkında kanun” şeklinde Meclis tarafından kabul edilmiştir. Dört maddeden oluşan kanunun birinci maddesinde “1340 [1924] senesi Eylül nihayetine kadar Trabzon, Rize ve Giresun vilayetlerine ithal olunacak mısırdan tarife-i asliyede muharrer resm-i asli derecesinde gümrük resmi istifa olunur” ikinci maddesinde ise “İşbu kanunun neşri tarihinden itibaren vilâyât-ı mezkure hududu haricine bir sene müddetle mısır ihracı memnudur” denilmekteydi.⁶⁷ Kanun teklifi değerlendirildiğinde o dönemde Trabzon, Rize ve Giresun vilayetlerinde mısırın önemli bir geçim kaynağı olduğunu söylemek mümkündür. Zira bu kapsamda özellikle Trabzon ve Rize vilayetlerinden merkeze birçok telgraf çekilerek, sözü edilen meselenin çözülmesi yönünde merkezden talepte bulunulmuştur.⁶⁸

Ahmet Muhtar Bey 8 Mart 1924 tarihinde “Beyoğlu ve Üsküdar vilayetlerinin kazaya tahviline dair” bir kanun teklifi vermiştir. Kanun maddesi şeklinde yazılan ve üç maddeden oluşan teklifte Ahmet Muhtar Bey şu ifadeleri kullanmıştır:

- 1- Beyoğlu ve Üsküdar vilayetleri kazaya tahvil olunmuştur.
- 2- İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

⁶⁶ TBMM ZC, D: 2, C: 6, İ: 1, 28.02.1340/1925, s. 492.

⁶⁷ “Trabzon, Rize ve Giresun Vilâyetlerine İthal Olunacak Mısırın Gümrük Resmi Hakkında Kanun”, *Kanun No: 427*, 28.02.1340/1925.

⁶⁸ Çakıcı, “Trabzon Mebusu Mehmet Rahmi...”, s. 268.

3- İşbu kanunun icrasına Dahiliye Vekili memurdur.⁶⁹

Bahsedilen kanun teklifi önce usulen Layiha Encümenine tevdi edilmiştir. Burada görüşüldükten sonra ise Dahiliye Vekâletine havale edilmiştir.

Ahmet Muhtar Bey'in verdiği kanun tekliflerinden biri de "1341 [1925] senesinde inşaata mübaşeret edilmek üzere Trabzon-Erzurum demiryolu⁷⁰ ile Trabzon limanı keşfiyat ve ihzaratının 1340 [1924] senesi zarfında icrası hakkında"dr. Teklif hakkında açıklama yapmak üzere söz alan Ahmet Muhtar Bey, Trabzon-Erzurum hattının on üç vilayetten ibaret olduğunu, bu vilayetlerin Doğu Anadolu'nun esasını oluşturduğunu ve "bunların tariki medeniyete girmeleri için vesaiti medeniyeye malik olmaları için onların yegane tariki aslisini teşkil ettiği"ni vurgulamıştır. İzahatının devamında konunun önemine dikkat çeken Ahmet Muhtar Bey, teklifin aciliyetle müzakere edilmesini talep etmiştir. Teklifin müzakeresi kabul edilmiş ve Muvazene-i Maliye Encümeninden Meclise gönderildikten sonra ivedilikle görüşülmesi kararlaştırılmıştır.⁷¹

Ahmet Muhtar Bey ve 17 arkadaşı tarafından verilen kanun teklifi ile ilgili uzun bir izahat yapılmıştır. Teklifte belirtilen hususların gerçekleştirilmesinin demiryolu güzergahında bulunan vilayetler açısından önemine vurgu yapıldıktan sonra Trabzon limanının ve Trabzon-Erzurum demiryolunun ve hatlarının inşası için hükümetin bir karar vermesi ve bir program hazırlaması gerektiği ifade edilmiştir. Hazırlanan planın uygulanması ve inşaata başlanabilmesi için ise sözü edilen planın 1924 yılı içerisinde Meclise getirilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.⁷² Bunların yanı sıra Doğu Anadolu vilayetlerinin doğal ve iktisadi olarak dışa açılan kapısının Trabzon sahili olduğu ve burada yaşayanların iktisadi anlamda kalkınabilmesinin Trabzon limanı ile Trabzon-Erzurum demiryolu ve temdidi hattının inşasına bağlı olduğuna işaret edilmiştir.⁷³

Layihâ Encümeni, mazbatasını hazırladıktan sonra kanun tasarısını Nafia Encümenine sevk etmiştir. Nafia Encümeni mazbatasında ise "Trabzon-Erzurum hattının ve bu hattın müntehasını teşkil edecek olan Trabzon limanı Şark vilayetlerimizin inkişafı iktisadiyesini teshil ve müdafaasını temin eyleyecek en mühim" girişimlerden biri olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla tasarı, Nafia

⁶⁹ TBMM ZC, D: 2, C: 7, İ: 2, 08.03.1340/1925, s. 194.

⁷⁰ Trabzon-Erzurum Demiryolu inşa edilmesi düşüncesi esasen Cumhuriyet öncesine dayanmaktadır. Ayrıca 1850'li yıllardan itibaren Karadeniz'de bir demiryolu yapılmasının İngilizler tarafından gündeme getirildiği görülmektedir. Bu kapsamda geniş bilgi için bkz. Derya Çakıcı, "Atatürk Dönemi Demiryolu Politikalarında Karadeniz Bölgesi (1923-1938)", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C: 9, S: 19, 2023, ss. 417-438.

⁷¹ TBMM ZC, D: 2, C: 8, İ: 2, 05.04.1340/1924, s. 301.

⁷² TBMM ZC, D: 2, C: 8/1, İ: 2, 10.04.1340/1924, s. 537-541.

⁷³ TBMM ZC, D: 2, C: 8/1, İ: 2, 10.04.1340/1924, s. 538.

Encümeni tarafından son derece isabetli görülmüş ve Heyeti Umumiyyeye gönderilmiştir.⁷⁴ Mecliste yapılan müzakereden sonra kabul edilen tasarı 10 Nisan 1924 tarihinde yasalâşmıştır. Dört maddeden oluşan kanunda şu ifadelere yer verilmiştir:

1- Hükümetçe 1341 [1925] senesinde inşaata mübaşeret edilmek üzere 1340 [1924] senesinde Trabzon'dan Erzurum'a bir demiryol ile bu demiryolun Erzincan'a sureti iltisakını tayin ve maadin sahasından geçmek şartıyla güzergâhın istikameti umumiyesiyle nokat-ı mücbiresini tespit edecek istikşafat icra edilir.

2- Hükümetçe 1341 [1925] senesinde inşaatına mübaşeret edilmek üzere 1340 [1924] senesi zarfında Trabzon limanı için lazımgelen keşfiyat ve ihzarat icra edilir.

3- İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

4- İşbu kanunun icrayı ahkamına Nafia Vekili memurdur.⁷⁵

MM'nin işgalinin ardından diğer vilayetlerde olduğu gibi Trabzon'da da seçim hazırlıklarına başlanmıştır. Seçimlerde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Hamit Bey, Eyüpzade İzzet Bey, Nemlizade Sabri Bey, Kadızade Recai Bey ve Alaybeyzade Faik Beyleri aday göstermiştir. Trabzon'da seçimler 22 Nisan 1920 tarihinde tamamlanmış ve Büyük Millet Meclisinin 23 Nisan'da toplanacağı çağrısını alan mebuslar Ankara'ya hareket etmişlerdi. Trabzon ve Gümüşhane mebusları birlikte yola çıkmış zaman zaman kara zaman zaman ise deniz yolunu kullanmışlardır. Bu şekilde Çarşamba'ya kadar gelen mebuslar buradan Samsun'a geçerken Balıkesirli Çerkes Hasan Çavuş çetesinin saldırısına uğramıştır. Çıkan çatışmada Eyüpzade İzzet Bey ile Gümüşhane mebusu Alemdarzade Ziya Bey şehit düşmüştür.⁷⁶ Dolayısıyla Ahmet Muhtar Bey ve arkadaşları İzzet Bey ile ilgili "Trabzon Mebusu Şehit İzzet Bey ailesine hidematı vataniye tertibinden maaş tahsisi" hakkında bir kanun teklifi vermiştir.⁷⁷ Teklif, Muvazene-i Maliye Encümeni tarafından incelenmiş, hazırlanan mazbatada "İzzet Bey'in zevcesine bin ve mahdumlarına tahsillerini ikmal edinceye kadar beşer yüz kuruş maaş tahsisi" şeklinde kabul edilmiştir. Ahmet Muhtar Bey ve arkadaşları tarafından verilen kanun teklifi bu kapsamdaki benzer diğer kanun teklifleri ve takrirler ile birleştirilerek kanun tasarısı, 7 Nisan 1924'te Meclise gönderilmiştir.⁷⁸ 13 Nisan 1924'te Meclis

⁷⁴ *TBMM ZC, D: 2, C: 8/1, İ: 2, 10.04.1340/1924, s. 542.*

⁷⁵ "Trabzon-Erzurum Demiryollarıyla Trabzon Limanı Keşfiyat ve İhzaratının 1340 Senesi Zarfında İcrasına Dair Kanun", *Kanun No: 476, 10.04.1340/1924.*

⁷⁶ İsmail Akbal, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, Serander Yayınları, Trabzon 2008, s. 211-214.

⁷⁷ *TBMM ZC, D: 2, C: 8, İ: 2, 02.04.1340/1924, s. 229.*

⁷⁸ *TBMM ZC, D: 2, C: 1, İ: 2, 12.04.1340/1924, s. 559.*

tarafından kabul olunan tasarı “On üç zata hidematı vataniye tertibinden maaş tahsisi hakkında kanun” şeklinde yasalaşmıştır. Söz konusu kanunda Şehit İzzet Bey’in eşi Afet Hanım’a aylık olarak 10 lira, oğulları Abdullah ve Abdurahman Beylere ise 5’er lira tahsis edilmiştir.⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridelerinden ulaşılabildiği kadarıyla Ahmet Muhtar Bey’in son kanun teklifinin “18 Safer 1299 tarihli zabıtaı saydıye nizamnamesinin dokuzuncu maddesinin tadili”⁸⁰ hakkında olduğu görülmektedir. Ahmet Muhtar Bey ve 16 arkadaşının verdiği kanun teklifi Layiha Encümenine sevk edilmiştir. Fakat söz konusu teklifin kabul edilip edilmediği hususu tespit edilememiştir.

Ahmet Muhtar Bey’in Meclise verdiği takrirlerle de ülke meselelerine katkı sunmaya çalıştığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda öne çıkan takrirlerinden biri olan “Ankara-Musaköy hattının güzergâhı hakkında Nafia ve Müdafaa-i Milliye Encümenlerince tetkikat yapılarak Meclisçe bir karar ittihazına dair” takriri Nafia ve Müdafaa-i Milliye Encümenlerine gönderilmiştir.⁸¹ Nafia ve Müdafaa-i Milliye Encümenlerince incelenen takrirle ilgili ortak bir mazbata hazırlanmıştır.⁸² Söz konusu mazbatada Ankara-Musaköy hattının değiştirilmesi ve bu hattın birleşme noktasının Musaköy’den Zile ve Amasya’ya alınması hususunun kabulüne yönelik olumlu ya da olumsuz bir karar alınamamıştır. Ancak Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa’nın da dahil olduğu müzakerede bir Fen Komisyonunun oluşturulması ve bu komisyonun araştırmaları sonucunda bir karar verilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁸³ Mazbatanın Meclis tarafından oylanacağı sırada söz isteyen Müdafaa-i Milliye Encümeni Reisi Rüştü (Soydan) Paşa, Ankara ile Sivas arasındaki şimendifer hattının daha önce belirlendiğini ve Ahmet Muhtar Bey’in bu hattı Çorum civarından geçirmek için başka bir hat teklif ettiğini söylemiştir. Başlangıçta belirlenen hattın esas teşkil ettiği kabul edilmiş ve ülkenin müdafaası ve iktisadi hayatı için önemli olan ve Ahmet Muhtar Bey tarafından teklif edilen bu hattın mütehasıslar tarafından yeniden incelenmesi kararlaştırılmıştır. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ve Nafia Vekâletinden birer heyet yapılan incelemeden sonra kararlarını Meclise bildirecek ve Meclisin vereceği karara göre hareket edilecekti.⁸⁴ Mazbata oya sunulmuş ve kabul edilmiştir. 23 Mart 1924 tarihli “Samsun-Sivas ve Ankara-Musaköy demir-

⁷⁹ “On Üç Zata Hidematı Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisi Hakkında Kanun”, *Kanun No:* 478, 13.04.1340/1925.

⁸⁰ *TBMM ZC*, D: 2, C: 13/1, İ: 2, 11.02.1341/1925, s. 310.

⁸¹ *TBMM ZC*, D: 2, C: 8/1, İ: 2, 20.04.1340/1924, s. 895.

⁸² *TBMM ZC*, D: 2, C: 8/1, İ: 2, 22.04.1340/1924, s. 1017.

⁸³ *TBMM ZC*, D: 2, C: 8/1, İ: 2, 22.04.1340/1924, s. 1017.

⁸⁴ *TBMM ZC*, D: 2, C: 8/1, İ: 2, 22.04.1340/1924, s. 1017.

yollarının inşası hakkında kanun”⁸⁵ kapsamında hattın inşası için 65 milyon liranın sarf edilmesine karar verilmiştir.

Ahmet Muhtar Bey’in dikkat çeken takrirlerinden biri de “Müdafaa-i Milliye Vekâleti kadrosunda hangi makamlara otomobil verilmesi lâzım olduğunun sureti sarihada tespit” edilmesi ile ilgiliydi. Meclisin 23 Mart 1925 tarihli oturumunda Ahmet Muhtar Bey, Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesinin görüşülmesi sırasında söz alarak, Müdafaa-i Milliye Vekâletinin emrindeki otomobillerin çok olmasının dikkatini çektiğini belirtmiştir. Okul çocuklarının bu vekaletin otomobilleriyle taşındığını ifade eden Ahmet Muhtar Bey, birçok kimsenin nakliyat işlerinin de Müdafaa-i Milliye’nin otomobil ve kamyonlarıyla gerçekleştirildiğini ifade etmiştir. Bunların masrafının hidematı milliyeye yani umumi hizmetlere yüklendiğinin anlaşıldığını söyleyen Ahmet Muhtar Bey, Müdafaa-i Milliye’nin diğer vekaletlere göre daha az masrafi olduğunu ancak bu sene diğer vekaletlere ayrılan 2.400 liranın Müdafaa-i Milliye Vekâleti için de kabul edildiğini dile getirmiştir. Ahmet Muhtar Bey’in vurgulamak istediği mesele Müdafaa-i Milliye Vekâletine ve diğer vekaletlere ait araçların masraflarının kendi bütçelerinden karşılanması ve israf yapılmamasıydı. Ahmet Muhtar Bey’e cevap veren dönemin Müdafaa-i Milliye Vekili Recep (Peker) Bey israftan sakınıldığını ve bir vekilin hususi bir ihtiyacı hasıl olduğunda kullanacağı aracın yakıtını devletin bütçesinden almadığını, kendisi karşıladığını söylemiştir.⁸⁶ Ahmet Muhtar Bey, sözü edilen vekalet kadrosunda hangi makamlara otomobil tahsisinin tespit edilmesi gerektiğinin açıklığa kavuşturulması için Meclise bir takrir vermiştir. Ona göre bu durumun tespit edilmesiyle herhangi bir israfa meydan verilmeyecekti.⁸⁷ Ahmet Muhtar Bey’in takriri temenni mahiyetinde kabul edilmiş ve Başbakanlığa tevdi edilmiştir.⁸⁸

Ahmet Muhtar Bey ve arkadaşları tarafından verilen takrirlerinden bir diğeri de “Trabzon-Erzurum demiryolu ile Trabzon limanının inşası için sarf edilecek meblâğ hakkında Muvazene-i Umumiye Kanununa bir madde ilâvesine dair” idi. Ahmet Muhtar Bey, takriri izah etmek için söz almıştır. Trabzon-Erzurum hattı ile Trabzon limanının inşası için bir kanun maddesi eklemek istediklerini söyleyen Ahmet Muhtar Bey, Doğu Anadolu vilayetlerinin hayat bulması, gelişmesi ve geleceği açısından sözü edilen hattın yapılmasının zaruri olduğunu ifade etmiştir. Meclisin bu hattın yapılmasını kabul ettiğini dolayısıyla buna bir kanun eklenmesine yönelik tekliflerinin de onaylanması gerektiğini dile getirmiştir.⁸⁹ Ahmet Muhtar Bey ve beş arkadaşı tarafından imzalanan kanun

⁸⁵ “Samsun-Sivas ve Ankara-Musaköy Demiryollarının İnşası Hakkında Kanun”, *Kanun No:* 449, 23.03.1340/1924.

⁸⁶ *TBMM ZC, D: 2, C: 16, İ: 2, 23.03.1341/1925, s. 136-138.*

⁸⁷ *BCA, 030.10.0.0/7.42.19, 25.03.1925.*

⁸⁸ *TBMM ZC, D: 2, C: 16, İ: 2, 23.03.1341/1925, s. 138.*

⁸⁹ *TBMM ZC, D: 2, C: 17, İ: 2, 13.04.1341/1925, s. 299.*

maddesi teklifi Trabzon-Erzurum demiryolu ile Trabzon limanının 1930 senesi sonuna kadar tamamlanması için lazım olan meblağın her sene ne kadar para harcanacağına tespit edilmesi ve bu meblağın da ilgili senenin bütçesine eklenmesi gerektiği yönündeydi. Ahmet Muhtar Bey'in takriri dikkate alınmış ve Layiha Encümenine gönderilmiştir.⁹⁰

Ahmet Muhtar Bey'in 11 Mart 1925 tarihinde "Nafia Vekâleti bütçesinin 263'ncü faslının birinci maddesinden kırk bin liranın Erzurum ovasındaki Karasu mecrasının tathirine tefrik ve tahsisi hakkında" bir takrir verdiği görülmektedir. Ancak takrir temenni mahiyetinde görüldüğünden oylamaya sunulmamış, Bayındırlık Bakanlığına gönderilerek Bayındırlık Bakanının dikkatine sunulmuştur.⁹¹

Kanun teklifi ve takrirlerinin yanı sıra Ahmet Muhtar Bey'in şifahi sualleri de bulunmaktadır. Bunlardan biri olan "Emlaki milliyeden addolunan saraylardaki eşyaya dair" başlıklı suali önce Maliye Vekâletine gönderilmiştir.⁹² Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik (Renda) Bey'e yöneltilen sualde şu ifadelere yer verilmiştir:

Saltanat ve hilâfetin ilgasından sonra emlakî milliyeden addolunan saraylarda mevcut eşya Maliye Vekâleti tarafından bir komisyon vasıtasıyla tatad ve mazbut defterleriyle hıfz ve siyanet ettirilmekte iken işbu saraylar eşyasından bir kısmının diğer devaire tevzi olunduğu istihbar kılınmıştır. Saraylardan harice çıkarılan bu eşya diğer dairelere kanun dairesinde ve kıymeti mukabilinde mi naklolunmuştur? Yahut kıymetleri bütçelerinden mahsup mu yapılmıştır? İşbu emvali milliyenin ziyandan vikayesi için her türlü tedbir ittihaz olunmuş mudur? Saraydan başka mahalde verilen eşyanın mazbut ve mufassal bir defteri var mıdır? Şifahen keyfiyeti tenvir buyurmalarını Maliye Vekili muhtereminden sual eylerim.⁹³

Maliye Vekili, Ahmet Muhtar Bey'in sualine uzun bir cevap vermiştir. Söz konusu cevapta saraylarda bulunan eşyanın hepsinin tespit edilerek kaydedildiğini ve saraydan sadece Heyeti Vekile (Bakanlar Kurulu) kararıyla şehremanetine (Belediye) bedeli karşılığında eczane ile Darülfünuna, kütüphane devredildiğini söylemiştir. Devirlerin de bedeli mukabilinde yapıldığını ifade eden Maliye Vekili, eğer Ahmet Muhtar Bey bedelsiz olarak bir yere bir eşya verildiğine kani ise bunu izah etmesi gerekmektedir. Böyle bir durumda Maliye Vekâletinin üzerine düşen görevi yapmaya muktedir olduğunu söyleyen Mustafa Abdülhalik Bey, bahsettiklerinden başka hiçbir yere herhangi bir eşya

⁹⁰ *TBMM ZC*, D: 2, C: 17, İ: 2, 13.04.1341/1925, s. 301-302.

⁹¹ *TBMM ZC*, D: 2, C: 15, İ: 2, 11.03.1341/1925, s. 392.

⁹² *TBMM ZC*, D: 2, C: 11, İ: 2, 01.01.1341/1925, s. 333.

⁹³ *TBMM ZC*, D: 2, C: 12, İ: 2, 05.01.1341/1925, s. 11.

verilmediğini ifade etmiştir. Ahmet Muhtar Bey, sarayların eşyasının milli eşya olduğunu, bunların zayı olmaması gerektiğini vurgulamış ve Maliye Vekiline verdiği izahat için teşekkür etmiştir.⁹⁴

Trabzon Mebusu Ahmet Muhtar Bey'in şifahi sual takrirlerinden bir diğeri de "Darülmualimatta Macar Darülfünun talebesiyle yapılan dans hakkında Maarif Vekâletinden suali" idi.⁹⁵ Riyaseti Celileye şeklinde başlayan sual takririnde Ahmet Muhtar Bey şu ifadelere yer vermiştir:

Macar Darülfünunluların darülmualimatı ziyaretlerinde mezkur mektepte dans edilmiş midir? Dans edilmiş ise Maarif Vekâleti bu hareketi terviç eylemiş midir? Aksi halde ne muamele yapılmıştır. Maarif Vekilinin şifahen cevap vermesini talep ederim.⁹⁶

Sözü edilen dönemde Maarif Vekili olan Şükrü (Saraçoğlu) Bey, Ahmet Muhtar Bey'in sualine verdiği cevapta; Maarif Vakaletinin mektep binaları dahilinde dansı kabul etmediğini ve onaylamadığını söylemiştir. Öte yandan Macar öğrenciler İstanbul'a geldikten sonra basında bahsi geçen mektepte dans edildiğine yönelik haberler yapılmıştır. Maarif Vekili konuyla ilgili bilgi istemiş ve gelen bilgilere göre gazetelerde yazıldığı gibi bir dans yapılmadığı kendisine iletilmiştir. Daha sonra konuyla ilgili yapılan araştırmada dans edildiğine yönelik iddiaların asılsız olduğu anlaşılmıştır. Bu izahattan sonra söz alan Ahmet Muhtar Bey, Maarif Vekiline teşekkür ederek mektep içerisinde öğrencilerin yemesi, içmesi bahçeye çıkması gibi hususların bir program kapsamında olduğunu belirtmiştir. Söz konusu programda dans ile ilgili bir madde yok ise mektepte dans edilmesinin doğru olmadığına da dikkat çekmiştir.⁹⁷

Ahmet Muhtar Bey 16 Mayıs 1926 tarihinde Meclise "Ankara Şehremaneti heyeti fenniyesine mensup memurların sebebi istifaları hakkında bir sual takriri" vererek Dahiliye Vekili Cemil (Uybadın) Bey'in ilgili konuda izahat vermesini istemiştir.⁹⁸ Ahmet Muhtar Bey'in sual takriri kayıtlara şu şekilde geçmiştir:

Ankara Şehremaneti [Belediye] Heyeti Fenniye Müdürü Bey'in istifasını müteakip şehremaneti heyeti fenniyesinde memur bilumum mühendis ve kondüktörler birden istifa eylemişlerdir. Merkezi Hükümetin imarı hususunda pek büyük faaliyete muhtaç olduğumuz bir zamanda Şehremanetin Heyeti fenniyeden kamilen mahrum olması şehrin kendi

⁹⁴ *TBMM ZC*, D: 2, C: 12, İ: 2, 05.01.1341/1925, s. 12-13.

⁹⁵ *TBMM ZC*, D: 2, C: 13, İ: 2, 31.01.1341/1925, s. 3.

⁹⁶ *TBMM ZC*, D: 2, C: 13/1, İ: 2, 03.02.1341/1925, s. 96; *BCA*, 030.0.0/7.40.38, 29.01.1925.

⁹⁷ *TBMM ZC*, D: 2, C: 13/1, İ: 2, 03.02.1341/1925, s. 97.

⁹⁸ *TBMM ZC*, D: 2, C: 25, İ: 3, 20.05.1926, s. 319.

varidatından maada kanunu mahsusuyla bu sene için ikraz olunan iki milyon liranın dahi hesapsız ve projersiz keyfemayeşa sarfiyatını mucip olacaktır. Keyfiyet haizi ehemmiyettir. Dahiliye Vekili Bey'in şifahen izahat vermesini ve Meclisi tenvir eylemesini rica ederim.⁹⁹

Dahiliye Vekili Cemil Bey Ahmet Muhtar Bey'in sualine verdiği cevapta öncelikle Meclisin, Ankara'nın imarı için tahsis ettiği para ve muayyen bir program ve proje ile çalışmalarına devam ettiğini vurgulamıştır. Ardından Şehremini tarafından (Belediye Başkanı) işlerin aksamaması için heyeti fenniyeye mensup mühendislerden bir kaçına baskı yapılması nedeniyle bu kişilerin istifa ettiğini belirtmiştir. Dolayısıyla tüm heyeti fenniye mensupları istifa etmemiştir. Mühendislerden bir kaç istifa etmesine karşın yerlerine yeni mühendisler getirilmiştir. Kondüktörlerin ise hiçbirinin istifa etmediğini ifade eden Cemil Bey, imar faaliyetlerine yönelik çalışmaların aksatılmadığını dile getirmiştir.¹⁰⁰

İkinci TBMM dönemi boyunca etkin bir mebusluk profili çizen Ahmet Muhtar Bey, kanun teklifleri, takrirleri, sual takrirlerinin yanı sıra Meclis Genel Kurulunda 78 farklı konuda 201 konuşma yapmıştır.¹⁰¹ Söz konusu konuşmalarının ağırlıklı olarak dahiliye, ulaşım, maliye, maarif ve ekonomi gibi alanlar ile ilgili olduğu görülmektedir. Bahsi geçen alanlara yönelik konuşmaları onun ülke ve millet meselelerini yakından takip ettiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

3. Bayındırlık Bakanlığı Dönemi Faaliyetleri

Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra Milli Mücadelenin yönetilmesi ve yürütülmesi açısından 2 Mayıs 1920'de "Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun" ile bir İcra Vekilleri Heyeti başka bir deyişle Bakanlar Kurulu oluşturulması kabul edilmiştir.¹⁰² 3 Mayıs'ta ise 11 kişiden oluşan Bakanlar Kurulu seçimi gerçekleştirilmiştir. Sözü edilen 11 bakanlıktan birisi olan Nafia Vekâletine (Bayındırlık Bakanlığı) vekil (Bakan) olarak Yozgat mebusu İsmail Fazıl Paşa seçilmiştir.¹⁰³ 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanının

⁹⁹ *TBMM ZC*, D: 2, C: 25, İ: 3, 20.05.1926, s. 319; *BCA*, 30.10.0/8.45.6, 16.05.1926.

¹⁰⁰ *TBMM ZC*, D: 2, C: 25, İ: 3, 20.05.1926, s. 319.

¹⁰¹ Öztürk, *a.g.e.*, s. 755.

¹⁰² *TBMM ZC*, D: 1, C: 1, İ: 1, 05.02.1336/1920, s. 185; "Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun", *Kanun No*: 3, 05.02.1336/1920;

¹⁰³ Maliye ve Maarif Vekâletleri seçimlerinde mutlak çoğunluk sağlanamadığı için sözü edilen vekâletlere vekil seçimi 4 Mayıs'ta tamamlanmıştır. Geniş bilgi için bkz. Yavuz Aslan, *TBMM Hükümeti Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 60-62.

ardından kurulan ilk kabinede ise Trabzon mebusu Ahmet Muhtar Bey, Bayındırlık Bakanı olarak yer almıştır.¹⁰⁴

Üç aydan daha kısa bir süre sözü edilen görevde bulunan Ahmet Muhtar Bey, bu süreçte Bayındırlık Bakanlığının alanına giren konulara yönelik açıklamalar yapmış ve Bakanlığa yöneltilen soruları cevaplamıştır. Bu soruların birinde Kayseri mebusu Ahmed Hilmi Bey, Bayındırlık Bakanı Ahmet Muhtar Bey'e Chester şimendifer imtiyazına dair bir soru yönelmiştir.¹⁰⁵ Söz konusu soru önergesinde Ahmed Hilmi Bey, uzun zamandır Mösyö Kennedy'nin taahhüdünü yerine getirmeyeceği, bundan dolayı basında Chester şimendifer imtiyazının fesholunacağı yönünde haberler yapıldığını belirtmiştir. Türk milletini ilgilendiren böylesine önemli bir meselenin izah edilmesi gerektiğini, inşaata başlama süresinin bitmek üzere olduğunu dolayısıyla şimendifer imtiyaz mukavelesinin akdinden buyana hangi aşamada olduğuna dair açıklama istemiştir.¹⁰⁶ Ahmet Muhtar Bey verdiği cevapta söz konusu projenin TBMM'de 9 Nisan 1923'te kabul edildiğini belirttikten sonra uzun bir açıklama yapmıştır. Projenin yürütücüleri olan Chester ve Kennedy'nin aralarında bir ihtilaf hasıl olmuş ve şirket Chester'a bir tazminat vererek onu projeden çıkarmıştır. Bu nedenle projeye başlanılmasının oldukça geciktiğini belirten Ahmet Muhtar Bey, şirketin iki sene içerisinde gerekli tetkikattan sonra projeyi yapıp yapmayacağını bildireceğini söylemiştir. Projeye başlanması yönünde Kennedy tarafından birkaç mühendis gönderilmesine rağmen halen işe başlanılmadığını ifade eden Ahmet Muhtar Bey, Kennedy'e belirli bir süre verdiklerini o süre içerisinde bilfiil işe başlanılmaz ise sözleşmenin feshedileceğini kendisine bildirdiklerini belirtmiştir. Bunun üzerine Kennedy 400 ton ray, 30 vagon ve bir makine satın aldığını, en kısa sürede Şarki Anadolu Demiryolları Sözleşmesi projesine başlanılacağını bir telgraf vasıtasıyla bildirmiştir. Sonraki süreçte Kennedy'nin birkaç mühendis ve 70-80 kadar amele gönderdiğini ve bunların çalışmaya başladığını dile getiren Ahmet Muhtar Bey, şimendifer hattının belirtilen sürede yapılması için çok daha fazla amelenin çalışması gerektiğine de dikkat çekmiştir. Konuşmasının devamında

¹⁰⁴ "Cumhuriyet Kabinesinin Mecliste Tasvibi", *İstikbal*, 2 Teşrin-i Sani 1339 (2 Kasım 1923), s. 1.

¹⁰⁵ Amerikalı Amiral Colby Mitchell Chester tarafından ana hat olarak Orta Anadolu'dan Musul-Kerkük ve Süleymaniye uzanacak şekilde planlanmış bir projedir. Bu bağlamda kurulan Ottoman-American Development Company 1909'da Osmanlı Devleti ile bir anlaşma imzalamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle proje hayata geçirilememiştir. Ancak 1922 ve 1923 yıllarında tekrar gündeme gelmiştir. Proje hakkında geniş bilgi için bkz. Bige Sükan Yavuz, "Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi", *Atatürk Yolu Dergisi*, C: 6, S: 24, 1999, ss. 527-561; Hasan Taner Kerimoğlu, "Yeni Bilgiler Işığında Chester Projesinin İlk Başvuru Süreci 1908-1912", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C: 20, S: 41, 2020, ss. 415-446.

¹⁰⁶ *TBMM ZC*, D: 2, C: 3, İ: 1, 19.11.1339/1923, s. 443.

çalışmaların her safhasını adım adım takip ettiğini söyleyen Ahmet Muhtar Bey, projenin tamamının yapılacağından da emin olmadığını ifade etmiştir.¹⁰⁷

Dersim mubusu Feridun Fikri Bey, Dersim Vilayetindeki köprünün neden inşa edilmediğine dair Ahmet Muhtar Bey'e şifahi bir soru sormuştur. Feridun Fikri Bey, sorusunda Dersim Vilayetinin iki tarafının dağlarla çevrili olduğunu batı ve güneyinin ise üzerinde köprü olmayan nehirler ile kuşatıldığını halkın bu nedenle ulaşım açısından çok sıkıntı çektiğini dile getirmiştir. Burada bir köprü yapılması için tahsisat ayrıldığını belirten Feridun Fikri Bey, bu yöndeki çabaların sonuçsuz kaldığını, halkın köprünün yapımında faydalanılmak üzere bağışladığı ağaçların nehir kenarında çürümeye yüz tuttuğunu söylemiştir. Pertek köprüsü denilecek olan köprünün inşa sürecinin neden takip edilmediğini Ahmet Muhtar Bey'e sormuştur.¹⁰⁸ Ahmet Muhtar Bey cevabında sözü edilen köprünün gerçekten önemli bir köprü olduğunu belirttikten sonra Haziran ayında Bayındırlık Mühendisliğine emir verildiğini ve bu emir üzerine bölgeye gidilerek bir rapor hazırlandığını söylemiştir. Rapora göre iki yüz altmış metre uzunluğunda olan bu köprünün yaklaşık 19 bin lira masraf ile yapılabileceği tespit edilmiştir. Bunun yanında köprü için gerekli olan ahşabın bölgede yaşayanlar tarafından teberruan verileceği ve inşaatta kullanılacak ağaçların köprünün yapılacağı yere kadar getirileceği de belirtilmişti. Köprünün inşaatının başlanması aşamasında Bayındırlık Bakanlığının 3 bin lira gönderdiğini ifade eden Ahmet Muhtar Bey, bölgede yaşayanlar tarafından bağışlanacağı belirtilen kerestelerin inşaat alanına getirilmediğini de sözlerine eklemiştir. Konuşmasının devamında bölge halkının gerekli olan kerestelerin bir kısmını getirdiğini, fakat tamamını getirmediğini dile getiren Ahmet Muhtar Bey, halkın "Hükümet parasıyla kereste tedarik etsin; köprüyü yapsın" dediğinin kendisine iletildiğini söylemiştir. Ahmet Muhtar Bey başlangıçta konuşulduğu gibi halkın bağışlayacağı kerestelerin beklenildiğini bundan dolayı inşaata başlanılmadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla köprünün artık bakanlık bütçesinden yapılacağını, bu durumun da tebliğ edildiğini söyleyerek konuşmasını bitirmiştir. Soruyu soran Feridun Fikri Bey de Bakan Bey'in açıklamalarını کافی gördüğünü belirterek kendisine teşekkür etmiştir.¹⁰⁹

Bayazıt mebusu Şefik Bey ve arkadaşları 1 Aralık 1923 tarihinde Ahmet Muhtar Bey'e "Harbi Umumide Ruslar tarafından ikmal edilen ve Bayazıt hududundan Karaköse kazasına kadar imtidat eden şimendifer hattına dair" soru yöneltmiştir. Söz konusu soruda; Bayındırlık Bakanlığının bu hattı ele almadığını, lokomotif ve vagonlar ile Bayazıt istasyonundaki makine, alat ve edevatların muhafazalarının temin edilip edilmediğini, demiryolları ve istasyon

¹⁰⁷ TBMM ZC, D: 2, C: 3, İ: 1, 19.11.1339/1923, s. 444-446.

¹⁰⁸ TBMM ZC, D: 2, C: 3, İ: 1, 01.12.1339/1923, s. 686.

¹⁰⁹ TBMM ZC, D: 2, C: 3, İ: 1, 01.12.1339/1923, s. 687.

binalarının muhafazalarına yönelik tedbirlerin alınıp alınmadığını, bahsi geçen hattın Van Vilayetine uzanan kısmı ile ilgili neler yapıldığını ve bu hattın Erzurum ve Kars hududuna bağlanması amacıyla Bakanlığın bir tedbir ve teşebbüsü olup olmadığı hususlarının açıklanması talep edilmiştir.¹¹⁰ Ahmet Muhtar Bey, sözü edilen hat ile ilgili gerekli tetkikatın yapıldığını ve bu hat üzerinde Bayazıt'ta bir adet imalathane bulunduğunu dile getirmiştir. Ayrıca 1923 yılı başlarında Şark Vilayetlerinde bulunan demiryollarının Bayındırlık Bakanlığına devredildiğini ve buraya memurlar gönderildiğini söylemiştir. Demiryollarının vesait yokluğundan ve bütçenin elverişli olmamasından dolayı işletilemediğini ifade etmiştir. Ancak bölgedeki alat edevatın toplatıldığını, bunların bir kısmının bölgedeki halkın himayesine verildiğini bir kısmının ise bekçiler vasıtasıyla korunduğunu söylemiştir. Konuşmasının devamında Trabzon-Erzurum-Bayazıt demiryolu hattının Chester Demiryolu Projesi kapsamına dahil edildiğinin kararlaştırıldığını, bu nedenle bahsi geçen hat ile ilgili bir şey yapılmadığını ve projenin tatbik edilmesi sürecinin beklendiğini ifade etmiştir. Alat edevatın ise eksiksiz tespit edildiğini belirten Ahmet Muhtar Bey, gelecek sene yani 1924 yılı içerisinde hat ile ilgili çalışmaların yoğunlaştırılacağını vurgulamıştır.¹¹¹

Ahmet Muhtar Bey'in Bayındırlık Bakanlığı sürecinde kendisine yöneltilen sorulardan biri de "Şark şimendifer amelesinin grevi" hakkında idi. İstanbul mebusu Yusuf Akçura Bey ile arkadaşları tarafından sorulan soruda; şark şimendiferleri amelesinin 19 Kasım 1923 sabahından itibaren işi bıraktığı, alınan haberlere göre grevin halen devam ettiği ve Şark Şimendiferleri Kumpanyası Müdüriyetinin Türk işçilerini tahkir edecek kelimeleri içeren bir beyanname yayınladığına dikkat çekilmiştir. Türk işçilerinin tahkir edilmesi sonucu yaşanan olaylarda bazı işçilerin yaralandığı belirtilmiştir. Şark şimendiferleri amelesinin görevinin hakiki sebebinin ne olduğu, grevin devam etmesindeki sebep ya da sebeplerin neler olduğu ve grev sırasında konuyla ilgili bakanlıkların ne tür tedbirler aldıklarına yönelik Bayındırlık, İktisat ve İçişleri Bakanlıklarından açıklama istenmiştir. Bayındırlık Bakanlığı adına cevap veren Ahmet Muhtar Bey, Türk işçilerinin Kasım ayı başlarında şirketten bazı talepleri olduğunu ve bunların bir kısmının şirket tarafından kabul edildiğini, tarafların birkaç noktada anlaşamadığını ifade ederek sözlerine başlamıştır. Anlaşamadıkları hususlardan dolayı Türk işçiler grev yapmış ve grev yaptıkları günlerin yevmiyelerini şirketten istemiştir. Grev sırasında olayların büyümemesi adına bölgeye gönderilen askerlerin müdahalesi sonucunda grev yapan makinist yaralanmıştır. Ahmet Muhtar Bey, sonraki süreçte hükümetin girişimiyle işçiler ile şirket arasında anlaşma sağlandığını ve grevin 27 Kasım'da son bulduğunu

¹¹⁰ *TBMM ZC, D: 2, C: 3, İ: 1, 01.12.1339/1923, s. 688.*

¹¹¹ *TBMM ZC, D: 2, C: 3, İ: 1, 01.12.1339/1923, s. 688-689.*

ifade etmiştir. Sorunun muhataplarından biri olan İçişleri Bakanı Ahmet Ferit (Tek) Bey ise greve katılan işçilerin greve katılmayan işçilere saldırmamasından dolayı olayın büyümemesi için bölgeye güvenlik güçlerinin gönderildiğini ve saldırıda bulunanların tevkif edildiğini söylemiştir.¹¹²

Ahmet Muhtar Bey'e yöneltilen sorulardan bir diğeri de "Muş-Hınıs arasındaki köprü ile Muş-Erzurum ve Muş-Diyarbakır arasındaki şoseler" hakkında idi. "Muş-Hınıs arasında (Aras) nehri üzerindeki köprünün Muş-Erzurum, Muş-Diyarbakır arasındaki şoselerin tamirini" Bayındırlık Bakanlığından talep ettiklerini belirten Muş mebusu Osman Kadri Bey, bahsi geçen demiryolu hatları ile ilgili şimdiye kadar ne yapıldığını ve gelecek sene neler yapılacağına dair açıklama istemiştir. Ahmet Muhtar Bey sözlerine Doğu Anadolu'nun yollarının eskiden beri yetersiz olduğunu söyleyerek başlamıştır. Bu nedenle bu bölgenin yollarının mümkün mertebe hızlı bir şekilde yapılması için girişimde bulunduğunu dile getiren Ahmet Muhtar Bey, Muş ve Erzurum'a mühendisler gönderildiğini ve bu mühendislere sözü edilen demiryollarının inşaatına başlanması için gerekli tetkikatları yapmaları yönünde talimat verildiğini söylemiştir. Erzurum ile Muş ve özellikle Hınıs arasındaki yolun bozuk kısımlarının, Birinci Dünya Savaşı sırasında zarar gören köprülerin tamiri için görevli mühendislere para gönderildiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla bahsedilen demiryollarının yapımının yakından takip edildiğini ve orada inşaatla başlanılabilmesi için mevsim şartlarının düzelmesinin beklendiğini dile getirmiştir.¹¹³

Bayındırlık Bakanlığına yöneltilen sorulara verdiği cevaplardan anlaşıldığı kadarıyla görevde bulunduğu süre içerisinde Ahmet Muhtar Bey'in özellikle demiryolları ile ilgili birçok girişimde bulunduğu görülmektedir. Görev süresinin kısa olduğu göz önüne alındığında, tetkikatını yaptırdığı ve inşaatına başlanması için çalışma planlarını hazırlattığı demiryolları ve diğer inşaat faaliyetlerine yönelik imar planlarının çoğunu gerçekleştiremediğini söylemek mümkündür.

Arşiv belgeleri ve Meclis kayıtları incelendiğinde, Ahmet Muhtar Bey'in Bayındırlık Bakanlığında istifa ederek ayrıldığı anlaşılmaktadır. O dönemin tanıklarından biri olan Yakup Kadri Bey, Cumhuriyetin ilanından sonra kurulan İsmet Paşa Hükümetine karşı basında ve Mecliste yoğun bir muhalefetin yaşandığını ifade etmiştir. Sözü edilen muhaliflik o sıralarda tartışılan "Haydarpaşa-Bağdat Demiryolu" projesinin işletilmesiyle de kendini göstermiştir. Zira hükümet, bu projenin eskisi gibi Alman Kumpanyası tarafından yürütülmesini, mebusların büyük bir kısmı ise devlet tarafından satın alınarak işletilmesini başka bir deyişle millileştirilmesini istemekteydi.

¹¹² TBMM ZC, D: 2, C: 3, İ: 1, 01.12.1339/1923, s. 689-690.

¹¹³ TBMM ZC, D: 2, C: 4, İ: 1, 26.12.1339/1923, s. 456.

Bayındırlık Bakanı olarak hükümet sözcülüğünü yapan Ahmet Muhtar Bey – daha önce Alman Kumpanyasında çalışmıştı- millileştirme tezini birtakım teknik nedenlerden dolayı çürütmeye çalışmıştır. Yakup Kadri Bey onun bu hususta haddinden fazla gayret sarf ettiğini belirtmiştir. Bu durum Mecliste Ahmet Muhtar Bey ile ilgili birtakım şüphelerin uyanmasına neden olmuştur. Hatta Ahmet Muhtar Bey'in Alman Kumpanyası Genel Müdürü Mösyö Hugnen'in adamı olduğu yönünde Meclis kürsüsünden birtakım konuşmalar dahi yapılmıştır. Ahmet Muhtar Bey'in bu tartışmalardan sonra istifa ettiği muhtemel görünmektedir.¹¹⁴ Yakup Kadri Bey meseleye yönelik ifadelerinde Ahmet Muhtar Bey'in istifa ederek İsmet Paşa Hükümetini Halk Fırkası Meclis Grubunda güven oyu almaya mecbur bırakmak istediği ima edilmektedir.¹¹⁵ Bahsedilen bu olay da İsmet Paşa Hükümetine karşı muhalif bir hareket olarak değerlendirilmiştir.

Ahmet Muhtar Bey'in istifasından sonra Bayındırlık Bakanlığına İstanbul mebusu Süleyman Sırrı (Aral) Bey getirilmiştir.¹¹⁶ Bazı kaynaklarda Trabzon mebusu Süleyman Sırrı (Gedik) Bey'in Bayındırlık Bakanı olarak görev yaptığı ifade edilmektedir.¹¹⁷ Ancak araştırmalarımızda Ahmet Muhtar Bey'den sonra İstanbul mebusu Süleyman Sırrı Bey'in iki kez Bayındırlık Bakanlığı yaptığı anlaşılmaktadır.¹¹⁸

Sonuç

Ahmet Muhtar Bey'in, 87 yıllık yaşam öyküsünde mühendisliğinin yanında Cumhuriyetin kuruluş evresinde bulunduğu mebusluk ve Bayındırlık Bakanlığı görevleriyle kendisine önemli bir siyasi kariyer edindiğini söylemek mümkündür. Gerek Osmanlı Devleti döneminde gerekse Cumhuriyet döneminde muhtelif memuriyetlerde bulunan Ahmet Muhtar Bey'in Osmanlı Devleti döneminde inşa edilen Hicaz Demiryolu Projesinin yapımında görevlendirilen mühendislerden biri olduğu bilinmektedir. Bahsi geçen demiryolunun yapımı aşamasındaki başarılarından dolayı taltif edildiğini de ifade etmek gerekmektedir. Bu kapsamdaki faaliyetleri sonrasında 1909'da Bayındırlık Bakanlığı

¹¹⁴ Dönemin Başbakanı İsmet Paşa da Ahmet Muhtar Bey'in istifasının sebebini "Anadolu Şimendiferleri hakkında"ki tartışmalara bağlamıştır. Sözü edilen tartışmalardan dolayı Ahmet Muhtar Bey'in müteessir olduğu ve istifa ettiği anlaşılmaktadır. Bkz. *BOA*, Hariciye Nezareti (HR.), İstanbul Murahhaslığı (İM), 23/74, 17 Ocak 1924.

¹¹⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 47-48.

¹¹⁶ *TBMM ZC*, D: 2, C: 5, İ: 1, 19.01.1340/1925, s. 195, 218.

¹¹⁷ Faik Alkan, *Yeni Türkiye Devletinin Bayındırlık Politikası (1920-1933)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 1999, s. 187-188; Huriye Karnap, *I. ve II. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Trabzon Milletvekilleri (Biyografi ve Faaliyetleri)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2004, s. 201.

¹¹⁸ *TBMM Albümü 1920-2010*, s. 101; Öztürk, *a.g.e.*, s. 418.

Demiryolları Genel Müdürlüğüne, ardından Hicaz Demiryolları Genel Müdürlüğüne, 1914'te de Bayındırlık Bakanlığı Müsteşarlığı görevine getirilmiştir.

Siyasi kariyeri, Son Osmanlı MM'ye Trabzon mebusu seçilmesiyle başlamıştır. Birinci TBMM'de yer almayan Ahmet Muhtar Bey, 1921'de Bayındırlık Bakanlığı tarafından getirilmiş olduğu Doğu Anadolu Demiryolları İstikşaf ve İnşaat Baş Mühendisliği görevinde bulunduğu sırada İkinci Dönem TBMM seçimlerine katılmış ve aldığı 561 oy ile yine Trabzon mebusu seçilmiştir. Verdiği kanun teklifleri, takrirleri ve soru önergeleriyle etkin bir mebus olduğu söylenmesi mümkün olan Ahmet Muhtar Bey, Mecliste 201 konuşma yapmıştır. Kanun teklifleri, takrirleri ve Meclisteki konuşmaları göz önüne alındığında, Ahmet Muhtar Bey'in gerek mebusu olduğu bölge gerekse ülke meselelerini yakından takip ettiği ve bahsi geçen meselelere yönelik çözüm önerileri sunduğu görülmektedir.

Cumhuriyetin ilanından sonra kurulan ilk hükümette Bayındırlık Bakanı olarak yer alan Ahmet Muhtar Bey'in Lozan Barış Konferansına gönderilen Türk heyeti içerisinde de bulunması onun çok yönlü, donanımlı ve girişken bir kişiliğe sahip olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına kurucu üye olarak katılmış, partinin Trabzon Merkez ve İlçe teşkilatlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu siyasi tercihi, bir yandan onun muhalif yanını gösterirken diğer yandan da aslında mebusluk kariyerinin İkinci Dönem TBMM ile sınırlı kalmasına neden olan en önemli faktörlerden biri olarak öne çıkmıştır. Bu kapsamda ikinci bir neden olarak ise İzmir Suikastı olayında tutuklananlar arasında yer alması gösterilebilir. Her ne kadar yargılamalardan sonra serbest bırakılsa da Üçüncü Dönem TBMM'de yer almadığı görülmektedir. O dönemde diğer muhalifler gibi "muhalefetin tasfiyesi" olarak adlandırılan süreçten Ahmet Muhtar Bey'in de olumsuz yönde etkilendiğini söylemek mümkündür. Zira bahsedilen gelişmelerden sonra mebusluk kariyeri sona ermiştir.

Ahmet Muhtar Bey'in etkin, fakat kısa bir siyasi hayatı olmuştur. Kendisi daha çok mühendisliği ve demiryolları alanındaki faaliyetleri öne çıkmıştır. Demiryolları alanında gerçekten yetkin bir kişi olmasının bu durum üzerindeki etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Hicaz Demiryollarının inşası sürecindeki faaliyetleri ve Cumhuriyet sonrasında Avrupa'nın önde gelen şehirlerinde demiryolları alanında düzenlenen kongre ve konferanslara gönderilmesi bu duruma kanıt olarak gösterilebilir. Ancak siyasi hayatının kısa olmasının demiryolları alanındaki faaliyetlerinin daha baskın olarak algılanmasına neden olduğunu da ifade etmek gerekmektedir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

T. C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

İrade Taltifat (İ..TAL.), 6/49; 378/65; 384/61.

BOA, Hariciye Nezareti (HR.) İstanbul Murahhaslığı (İM), 23/74.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 571/36075.142501.339.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30.11.1.0/20.52.10.

BCA, 30.18.1.1/20.59.4.

BCA, 30.18.1.1/22.80.20.

BCA, 30.18.1.1/25.44.19.

BCA, 30.0.0/7.40.38.

BCA, 30.10.0.0/8.45.6.

BCA, 030.10.0.0/7.42.19.

2. Resmî Yayınlar

“Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun”, *Kanun No: 3*, 05.02.1336/1920.

“On Üç Zata Hidematı Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisi Hakkında Kanun”, *Kanun No: 478*, 13.04.1340/1925.

“Samsun-Sivas ve Ankara-Musaköy Demiryollarının İnşası Hakkında Kanun”, *Kanun No: 449*, 23.03.1340/1924.

“Trabzon, Rize ve Giresun Vilâyetlerine İthal Olunacak Mısırın Gümrük Resmî Hakkında Kanun”, *Kanun No: 427*, 28.02.1340/1925.

“Trabzon-Erzurum Demiryollarıyla Trabzon Limanı Keşfiyat ve İhzaratının 1340 Senesi Zarfında İcrasına Dair Kanun”, *Kanun No: 476*, 10.04.1340/1924.

“Türkiye Büyük Millet Meclisine İkinci Devre-i İntihabda Aza İntihab Olunan Zevatı Kirama Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hal Varakasıdır”, *TBMM Arşivi*, Sicil No: 632.1.2.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre (D): 4, Cilt (C): 1, İçtima (İ): 1, 04.03.1336/1920).

MMZC, D: 4, C: 1, İ: 1, 04.03.1336/1920).

MMZC, D: 4, C: 1, İ: 1, 18.03.1336/1920).

TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası, Sicil No: 632.1.2.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), Devre: 2 (D), Cilt: 2, (C), İçtima: 1 (İ), 13.10.1339/1923.

TBMM ZC, D: 2, C: 4, İ: 1, 09.02.1340/1924.

TBMM ZC, D: 2, C: 2, İ: 1, 13.10.1339/1923.

TBMM ZC, D: 1, C: 1, İ: 1, 05.02.1336/1920.

TBMM ZC, D: 2, C: 1, İ: 2, 12.04.1340/1924.

TBMM ZC, D: 2, C: 11, İ: 2, 01.01.1341/1925.

TBMM ZC, D: 2, C: 11, İ: 2, 06.12.1340/1924.

TBMM ZC, D: 2, C: 12, İ: 2, 05.01.1341/1925.

TBMM ZC, D: 2, C: 13/1, İ: 2, 03.02.1341/1925.

- TBMM ZC, D: 2, C: 13/1, İ: 2, 11.02.1341/1925.
 TBMM ZC, D: 2, C: 15, İ: 2, 11.03.1341/1925.
 TBMM ZC, D: 2, C: 15, İ: 2, 28.02.1341/1925.
 TBMM ZC, D: 2, C: 16, İ: 2, 23.03.1341/1925.
 TBMM ZC, D: 2, C: 17, İ: 2, 13.04.1341/1925.
 TBMM ZC, D: 2, C: 25, İ: 3, 20.05.1926.
 TBMM ZC, D: 2, C: 3, İ: 1, 01.12.1339/1923.
 TBMM ZC, D: 2, C: 3, İ: 1, 19.11.1339/1923.
 TBMM ZC, D: 2, C: 4, İ: 1, 26.12.1339/1923.
 TBMM ZC, D: 2, C: 5, İ: 1, 19.01.1340/1925.
 TBMM ZC, D: 2, C: 6, İ: 1, 28.02.1340/1925.
 TBMM ZC, D: 2, C: 7, İ: 2, 08.03.1340/1924.
 TBMM ZC, D: 2, C: 8, İ: 2, 02.04.1340/1924.
 TBMM ZC, D: 2, C: 8, İ: 2, 05.04.1340/1924.
 TBMM ZC, D: 2, C: 8, İ: 2, 31.03.1340/1924.
 TBMM ZC, D: 2, C: 8/1, İ: 2, 10.04.1340/1924.
 TBMM ZC, D: 2, C: 8/1, İ: 2, 20.04.1340/1924.
 TBMM ZC, D: 2, C: 8/1, İ: 2, 22.04.1340/1924.

3. Kitap ve Makaleler

AKBAL, İsmail, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, Serander Yayınları, Trabzon 2008.

ALKAN, Faik, *Yeni Türkiye Devletinin Bayındırlık Politikası (1920-1933)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 1999.

ARTUK, İbrahim, "Nişan", *İslam Ansiklopedisi*, C: 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, ss. 154-156.

ASLAN, Yavuz, *TBMM Hükümeti Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001.

ATATÜRK, Kemal, *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017.

BİLSEL, M. Cemil, *Lozan*, C: 2, Sosyal Yayınları, İstanbul 1998.

CEBESOY, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete*, C: I-II, Temel Yayınları, İstanbul 2011.

ÇAKICI, Derya, "Atatürk Dönemi Demiryolu Politikalarında Karadeniz Bölgesi (1923-1938)", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C: 9, S: 19, 2023, ss. 417-438.

ÇAKICI, Nurettin, "Trabzon Mebusu Mehmet Rahmi (Eyüboğlu) Bey'in İkinci Dönem TBMM'deki Faaliyetleri", *Mavi Atlas*, C: 11, S: 2, ss. 255-275.

DEMİREL, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

_____, *İlk Meclisin Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

_____, *Tek Partinin İktidarı Türkiye’de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

EZHERLİ, İhsan, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1992.

Faik Ahmet, “Murahaslarımız Gidiyor, *İstikbal*, 3 Teşrin-i Sani 1338 (3 Kasım 1922), s. 1.

GOLOĞLU, Mahmut, *Devrimler ve Tepkileri Türkiye Cumhuriyeti Tarihi – I 924-1930*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

_____, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Mücadele Tarihi V 1923*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

GÜLSOY, Ufuk, *Hicaz Demiryolu*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1994.

KARACA, Taha Niyazi, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

KARACAN, Ali Naci, *Lozan*, (Haz.) Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

KARNAP, Huriye, *I. ve II. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Trabzon Millevekilleri (Biyografi ve Faaliyetleri)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2004.

KERİMOĞLU, Hasan Taner, “Yeni Bilgiler Işığında Chester Projesinin İlk Başvuru Süreci 1908-1912”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C: 20, S: 41, 2020, ss. 415-446.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

NUR, Rıza, *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2008.

ÖZTÜRK, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi TBMM II. - Dönem 1923-1927*, C: 3, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1994.

TANSEL, Selahattin, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C: 4, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.

TBMM Albümü 1920-2010, C: 1, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010.

TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

USTA, Veysel, “Trabzon’da Terakkiperver Fırka’nın Kuruluşu”, *Tarih ve Toplum*, S: 126, İletişim Yayınları, ss. 27-31.

YAVUZ, Bige Sükan, “Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C: 6, S: 24, 1999, ss. 527-561.

4. Gazeteler

“Meclis, İsmet Paşa’ya Muahede ve Mukavele Akdine de Salahiyet Verdi”
İstikbal, 2 Teşrin-i Sani 1338 (2 Kasım 1922), s. 1.

“Murahhaslarımız Cumartesi hareket ediyor”, *İstikbal*, 3 Teşrin-i Sani 1338
(3 Kasım 1922), s. 1.

“Murahhaslarımız Hareket Ettiler”, *İstikbal*, 7 Teşrin-i Sani 1338 (7 Kasım
1922), s. 1.

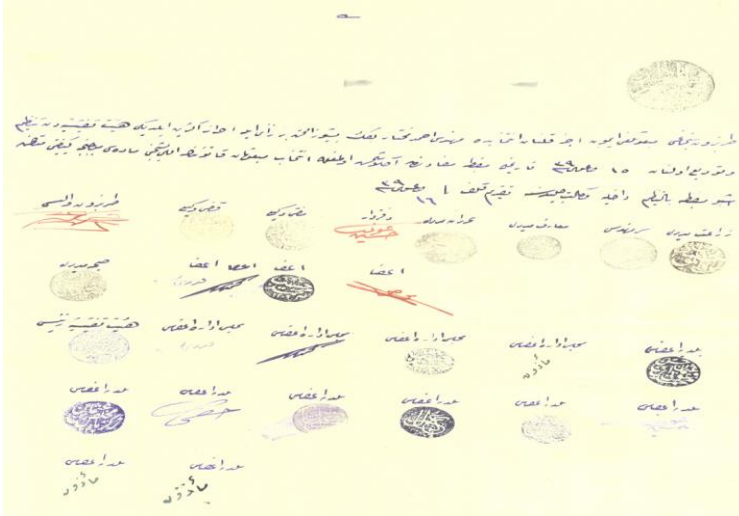
“Cumhuriyet Kabinesinin Mecliste Tasvibi”, *İstikbal*, 2 Teşrin-i Sani 1339 (2
Kasım 1923), s. 1.

EKLER

Ek 1: Ahmet Muhtar Bey (1871-1958)

Kaynak: *TBMM Albümü 1920-2010*, s. 120.

Ek 2: Ahmet Muhtar Bey'in Seçim Mazbatası

Kaynak: *TBMM Arşivi*, Sicil No: 632.1.2.

